

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เนื้อหาในบทนี้ได้มีการทบทวนวรรณกรรมที่ครอบคลุมแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน ชุมชนเข้มแข็ง และการพัฒนาชุมชนยั่งยืน พร้อมทั้งนำเสนอกรอบแนวคิดการวิจัยสำหรับการพัฒนากลยุทธ์การพัฒนาชุมชนเข้มแข็งสู่ชุมชนยั่งยืน ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและการพัฒนาชุมชน
2. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็ง
3. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนยั่งยืน
4. กรอบแนวคิดการวิจัย

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและการพัฒนาชุมชน

แนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับชุมชน การพัฒนาชุมชน และกลยุทธ์การพัฒนาชุมชน มีดังนี้

2.1.1 แนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับชุมชน

Marshall (2010) กล่าวว่า ชุมชนเป็นการรวมของกลุ่มคนที่มีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ เพราะเหตุผลทางภูมิศาสตร์ หรือมีลักษณะร่วมในความสนใจ หรือมีเป้าหมายร่วมกัน ความหมายดังกล่าวนี้คล้ายคลึงกับธีระภักตรา เอกผาชัยสวัสดิ์ (2554) ที่กล่าวว่า ชุมชนหมายถึง กลุ่มคนที่มาอยู่รวมกันในเขตหรือบริเวณเดียวกันที่แน่นอน มีวิถีการดำเนินชีวิตคล้ายกัน มีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันและอยู่ภายใต้กฎระเบียบเดียวกัน ชุมชนเกิดขึ้นจากองค์ประกอบ 6 ประการ ได้แก่

1) คน (people) คนเป็นองค์ประกอบสำคัญยิ่งของชุมชน หากขาดคนแล้วจะเป็นชุมชนไม่ได้ คนในชุมชนนั้นมีความเอื้ออาทรและพึ่งพาอาศัยกันและกัน

2) ความสนใจร่วม (common interest) เป็นลักษณะของการที่คนนั้นมีความสนใจอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน ความสนใจร่วมนี้เกิดขึ้นจากการได้อยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน มีวัตถุประสงค์และเป้าหมายในการดำเนินชีวิตร่วมกัน

3) อาณาบริเวณ (area) คือสถานที่ที่มีส่วนทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ ขอบเขตและขนาดของสถานที่ของชุมชนหนึ่ง ๆ อาจเป็นเรื่องที่กำหนดได้ยาก มีทั้งที่เป็นชุมชนขนาดเล็กและ

ขนาดใหญ่โดยขึ้นอยู่กับจำนวนสมาชิกและขนาดของอาณาบริเวณ เช่น เผ่าชน ละแวกบ้าน หมู่บ้าน ตำบล ไปจนถึงระดับประเทศและโลก

4) ปฏิสัมพันธ์ (interaction) เป็นการติดต่อ แลกเปลี่ยน และการปฏิบัติต่อกันของคน สมาชิกได้รับการติดต่อสารระหว่างกัน สมาชิกมีระบบการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจในสิ่งต่างๆ ร่วมกัน

5) ความสัมพันธ์ (relationship) ความสัมพันธ์ต่อกันของสมาชิกในชุมชนเป็นสิ่งที่ผูกพันสมาชิกให้อยู่ร่วมกัน มีกิจกรรม มีความสนิทสนม เป็นความสัมพันธ์ในลักษณะพบปะกันโดยตรง

6) ประเพณีวัฒนธรรม (cultural traditions) คือ วัฒนธรรม ประเพณี ขนบธรรมเนียม ธรรมเนียม ตลอดจนแบบแผนการดำเนินชีวิต ซึ่งส่วนใหญ่ในชุมชนเดียวกันนั้นจะมีลักษณะคล้ายคลึงกัน

ความเป็นชุมชนพิจารณาได้จากคุณลักษณะสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ 1) ทูทางสังคม 2) คุณค่า 3) อำนาจและ 4) การปรับตัว (ธีระภักธา เอกผาชัยสวัสดิ์, 2554)

ทูทางสังคม ได้แก่ วิธีคิด ระบบความรู้ในการจัดการวิถีของความเป็นชุมชน เช่น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน การจัดระบบความสัมพันธ์ของการอยู่ร่วมกัน ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และมีความเกี่ยวข้องกับระบบความรู้ ภูมิปัญญาจารีตประเพณี กฎเกณฑ์ต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน เป็นต้น ในขณะที่คุณค่านั้นคือสิ่งที่เป็นคุณค่าของความเป็นชุมชนที่สำคัญคือ ความเอื้ออาทร การช่วยเหลือกัน การให้คุณค่ากับสิ่งที่เป็นของจริง เช่น การพึ่งตนเองในการผลิต และการบริโภค เป็นต้น คุณค่าเป็นสิ่งที่มีความแต่เดิม และอาจสร้างเสริมขึ้นมาด้วยการเคลื่อนไหวต่างๆ ของคนในชุมชนที่อาจเป็นเรื่องของการวางพื้นฐานของอุดมการณ์หรือศักดิ์ศรีที่จะช่วยกำกับกฎเกณฑ์การอยู่ร่วมกัน

อำนาจเป็นสิ่งที่สะท้อนการมีตัวตนของชุมชน เป็นเรื่องของการสร้างพื้นที่หรือที่ยืนในฐานะที่เป็นมนุษย์อยู่ในสังคม ในอีกแง่หนึ่งอำนาจของชุมชนเป็นสิ่งที่สะท้อนอัตลักษณ์พยายามที่จะบอกให้คนอื่นรู้ว่า “เราเป็นใคร” ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงตัวเองกับผู้อื่นในสังคมเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการได้รับการยอมรับว่าตนเองมีความชอบธรรมในขณะที่การปรับตัวบ่งบอกให้เห็นถึงการที่ชุมชนมีความขัดแย้ง การผลิตซ้ำ และการผลิตใหม่ได้ซึ่งเป็นผลจากความสัมพันธ์ที่มีในหลายระดับตั้งแต่ครอบครัว ชุมชน ไปจนถึงเครือข่ายที่กว้างขวางและดำรงอยู่ในลักษณะของรัฐด้วยเหตุนี้ชุมชนจึงมีการปรับตัว มีพลวัตเปลี่ยนแปลงได้คุณลักษณะทั้ง 4 ประการสะท้อนให้เห็นว่าในความเป็นชุมชนนั้นจะสะท้อนให้เห็นวิถีของการอยู่ร่วมกันของคน ธรรมชาติที่เป็นระบบความรู้หรือภูมิปัญญา มีสิ่งที่แสดงถึงความมีคุณค่า มีสิ่งที่สะท้อนความเป็นอัตลักษณ์ ศักดิ์ศรีและความมีอุดมการณ์ที่ช่วยกำกับให้คนอยู่ร่วมกัน นอกจากนี้ความเป็นชุมชนสามารถเปลี่ยนแปลงได้ ชุมชนสามารถแบ่งเป็น 2 ประเภทตามลักษณะความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ได้แก่ ชุมชนชนบท และชุมชนเมือง (สนธยา พลศรี, 2547) ดังนี้

ชุมชนชนบทเป็นชุมชนที่อยู่ในเขตชนบท มีความหนาแน่นของประชากรน้อย ผู้คนมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน มีชีวิตความเป็นอยู่คล้ายคลึงกัน ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี มีอาชีพเกษตรกรรมหรืออาชีพที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม ชุมชนชนบทอาจแบ่งย่อยเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ชุมชนชนบทดั้งเดิมและชุมชนชนบททั่วไป

ชุมชนชนบทดั้งเดิมเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นในระยะแรก ที่ตั้งมักอยู่ห่างไกลจากชุมชนหรือครอบครัวอื่น การติดต่อสัมพันธ์กันมีไม่มากนัก การติดต่อกับชุมชนอื่นค่อนข้างลำบาก การคมนาคมไม่ค่อยสะดวก ความคล้ายคลึงกันทางสังคมของชุมชนชนบทดั้งเดิมนั้นมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียว มีความรักสามัคคีเป็นหมู่คณะ มีวัฒนธรรมที่เป็นเหมือนกาวประสานความสัมพันธ์ของคนในชุมชนไว้ด้วยกัน อาชีพของคนในชุมชนชนบทดั้งเดิมคืออาชีพเกษตรกรรม คือ การเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ในแบบพึ่งธรรมชาติ ชีวิตประจำวันต้องเกี่ยวข้องกับธรรมชาติไม่ทางตรงก็ทางอ้อม ครอบครัวทำหน้าที่เป็นหน่วยผลิตและหน่วยบริโภค เป็นลักษณะของเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง

สำหรับชุมชนชนบททั่วไปนั้นเป็นชุมชนที่เปลี่ยนจากชุมชนชนบทดั้งเดิม และมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงมากขึ้นเนื่องจากปัจจัยทั้งภายในชุมชนเอง เช่น การเพิ่มขึ้นของประชากร การย้ายถิ่น การปรับปรุงการคมนาคมการสื่อสาร เป็นต้น และอาจเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มาจากปัจจัยภายนอก เช่น การแพร่กระจายของวัฒนธรรม โดยเฉพาะวัฒนธรรมของชุมชนเมืองที่มีความเจริญก้าวหน้า สะดวกรวดเร็ว ง่ายในการปฏิบัติ เป็นต้น ชุมชนชนบททั่วไปมักมีความคล้ายคลึงกันทางสังคมของคนในชุมชนลดน้อยลง การประกอบอาชีพมีความหลากหลายมากขึ้น เช่น มีกลุ่มคนที่ทำการค้า การบริการเพิ่มขึ้นจากกลุ่มคนที่ทำการเกษตรที่มีอยู่แต่เดิม เศรษฐกิจเป็นทั้งเศรษฐกิจเพื่อเลี้ยงตัวเองและเพื่อการค้าขาย และมีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเพิ่มมากขึ้น เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ชุมชนชนบททั่วไปยังคงพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก

ในขณะที่ชุมชนเมืองเป็นชุมชนที่มีความหนาแน่นของประชากร อาคารบ้านเรือนหนาแน่น มีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมากกว่าสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ อาชีพของคนในชุมชนเมืองมีความหลากหลาย แต่ส่วนใหญ่ยังเกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรม การค้าขาย และการบริการ สมาชิกในชุมชนมีความเป็นอิสระหรือมีความเป็นปัจเจกชนสูงทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแบบตัวใครตัวมัน คือ มีความเป็นทางการมากกว่าความเป็นส่วนตัว สิ่งที่หลอมรวมสมาชิกไว้ด้วยกันได้คือผลประโยชน์ที่แต่ละคนจะได้รับ ชุมชนเมืองเกิดขึ้น เปลี่ยนแปลง เจริญก้าวหน้า และมีที่เสื่อมลง

ในปัจจุบันชุมชนชนบทและชุมชนเมืองมีความคล้ายคลึงกันมากขึ้นเนื่องจากวิถีชีวิตในแบบชุมชนเมืองได้แพร่กระจายไปทั่วชนบท ชนบทมีรูปแบบการดำเนินชีวิตใกล้เคียงกับเมืองมากยิ่งขึ้น นั่นหมายถึงการที่ชุมชนชนบทมีแนวโน้มเปลี่ยนแปลงเป็นชุมชนเมืองนั่นเอง

2.1.2 การพัฒนาชุมชน

กรมการพัฒนาชุมชน (2555) ได้ให้ความหมายว่า การพัฒนาชุมชน คือ กระบวนการขับเคลื่อนพัฒนาสังคมและชุมชนให้สามารถจัดการตนเองและพึ่งตนเองได้ ส่งผลถึงความยั่งยืนในชุมชนและอนาคตของประเทศ ในขณะที่ สนธยา พลศรี (2547) ได้สำรวจผลงานของนักวิชาการในด้านการพัฒนาชุมชนทั้งในและต่างประเทศ สรุปได้ว่า การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการพัฒนาคนและกลุ่มคนในชุมชนให้มีศักยภาพเพียงพอและร่วมมือกันปรับปรุงคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและชุมชน ตามแผนและโครงการที่ได้กำหนดไว้ ทั้งการใช้พลังชุมชนและการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ดังนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่า การพัฒนาชุมชน หมายถึง กระบวนการในการพัฒนาคนในชุมชนให้มีศักยภาพในการจัดการตนเองและพึ่งตนเองได้เพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีและส่งผลต่อความยั่งยืนของชุมชนและอนาคตของประเทศ

การพัฒนาชุมชนตั้งอยู่บนปรัชญาพื้นฐานที่สำคัญ คือ การพัฒนาที่ริเริ่มโดยคนในชุมชนให้คนในชุมชนได้จัดการตนเอง ร่วมกันคิด ร่วมกันกำหนดอนาคตของชุมชน (กรมการพัฒนาชุมชน, 2555; โกวิทย์ พวงงาม, 2556) เป็นปรัชญาที่ว่าด้วยความเชื่อมั่นและศรัทธาในมนุษยชาติ คือการมองว่ามนุษย์ทุกชีวิตมีคุณค่า มีความหมาย มีศักดิ์ศรี และมีศักยภาพ (นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, 2550) ซึ่งนำไปสู่หลักการพัฒนาชุมชนที่สำคัญ 3 ประการ ได้แก่

1) เริ่มต้นที่คนในชุมชน ยึดจุดเดียวกับคนในชุมชน มองโลกมองชีวิต มองปัญหา จากทัศนะของคนในชุมชน เพื่อให้เข้าใจถึงชีวิต เข้าใจถึงความต้องการที่แท้จริงของคนในชุมชน

2) ทำงานร่วมกับคนในชุมชนการที่จะทำให้คนในชุมชนเข้าใจปัญหาของตนเอง และมีกำลังใจในการลุกขึ้นมาต่อสู้กับปัญหาโดยการร่วมคิดร่วมทำย่อมมีหนทางที่จะกระทำได้โดยไม่ยาก

3) ยึดคนในชุมชนเป็นพระเอก คนในชุมชนเป็นผู้กระทำการพัฒนาโดยตนเอง ไม่ใช่เป็นผู้ถูกกระทำหรือฝ่ายรองรับข้างเดียว เพราะผลของการพัฒนานั้นตกอยู่กับคนในชุมชน การพัฒนาชุมชนตามปรัชญาดังกล่าวเป็นการมองการพัฒนาชุมชนในเชิงเป้าหมายที่ได้ให้ความสำคัญกับความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ของคน ครอบครัว และชุมชนให้ได้คิดและลงมือทำเพื่อเรียนรู้เข้าใจต่อชีวิตและสภาพแวดล้อม ใช้ภูมิปัญญาโดยมีวิถีชีวิต คุณค่า ความเชื่อ และวัฒนธรรมชุมชนเป็นกรอบสำคัญของการพัฒนา อย่างไรก็ตาม ในการพัฒนาชุมชนยังสามารถมองได้ในเชิงกระบวนการ ซึ่งหมายถึงกระบวนการเพิ่มศักยภาพ ความรู้ ความสามารถ และภูมิปัญญาท้องถิ่นแก่คน ครอบครัว ชุมชน อย่างเป็นระบบ มีความสามารถในการคิดวิเคราะห์ เข้าใจและเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่อง (กรมการพัฒนาชุมชน, 2542)

กระบวนการพัฒนาชุมชนเป็นการปรับปรุงการเปลี่ยนแปลงที่ค่อยๆ ก่อตัว ก่อเกิดขึ้นภายในชุมชน โดยประชาชนในชุมชนรวมตัวกัน มีส่วนร่วมกันในการค้นหา เรียนรู้ คิดตัดสินใจวางแผน และลงมือดำเนินการแก้ปัญหาเพื่อสนองความต้องการด้วยกำลังความรู้ ความคิด

ความสามารถ และทรัพยากรที่มีอยู่ภายในชุมชน โดยอาจมีการพึ่งพิงวิทยาการและทรัพยากรจากภายนอกชุมชนบ้างเท่าที่จำเป็น ดังนั้นกระบวนการพัฒนาชุมชนจึงสะท้อนให้เห็นว่าประชาชนที่อยู่ในชุมชนมีการพัฒนาเกิดการเปลี่ยนแปลงที่องงามขึ้นภายในจิตใจ ส่งผลปรากฏให้เห็นทางร่างกายภายนอก พฤติกรรมที่แสดงออก และการดำเนินชีวิตที่ก้าวหน้าขึ้น (นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, 2550)

2.1.3 กลยุทธ์การพัฒนาชุมชน

กลยุทธ์ของการพัฒนาชุมชนคือการทำให้ประชาชนมีบทบาทและมีส่วนร่วมในทุกปัญหา และกิจกรรมของชุมชน ซึ่งถือเป็นการทำให้คนในชุมชนได้พึ่งตนเองนั่นเอง (นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, 2550) กลยุทธ์การพัฒนาชุมชนจำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนให้ทันต่อสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม และจำเป็นต้องทราบถึงสถานภาพหรือสภาพชุมชนเสียก่อน (ธีระภักธา เอกผาชัยสวัสดิ์, 2554) ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า กลยุทธ์การพัฒนาชุมชน หมายถึง การดำเนินการแก้ปัญหาของชุมชนและปรับเปลี่ยนชุมชนให้ทันต่อสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม โดยมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเพื่อให้ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการตนเองและพึ่งตนเองได้

ในการกำหนดกลยุทธ์การพัฒนาชุมชนจึงได้มีการนำการวิเคราะห์สถานการณ์ (SWOT) เข้ามาใช้กันอย่างแพร่หลาย โดยควรให้ความสำคัญกับ 4 ขั้นตอน (ธีระภักธา เอกผาชัยสวัสดิ์, 2554) ได้แก่ 1) วิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรคของชุมชน 2) กำหนดวิสัยทัศน์/ทางเลือกของชุมชน 3) กำหนดเป้าหมาย/วัตถุประสงค์ของชุมชน และ 4) วางแผนยุทธศาสตร์หรือแผนเชิงกลยุทธ์ในการพัฒนาชุมชน

ในการนำการวิเคราะห์ SWOT มาเป็นเครื่องมือกำหนดกลยุทธ์การพัฒนาชุมชนนั้น ควรได้มีการกำหนดเรื่องหรือประเด็น (area) มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ เรื่องหรือประเด็นที่สำคัญ 5 ประการ ได้แก่ เอกลักษณะของชุมชน ขอบเขตการดำเนินงานด้านต่างๆ ของชุมชน แนวโน้มสภาพแวดล้อมที่เป็นโอกาสและอุปสรรคของชุมชน โครงสร้างชุมชน และรูปแบบการพัฒนาที่คาดหวังของชุมชน ดังตัวอย่างงานวิจัยเกี่ยวกับการกำหนดกลยุทธ์พัฒนาสินค้าชุมชนหรือ OTOP ซึ่งได้นำแนวคิดการกำหนดเรื่องหรือประเด็นมาเป็นกรอบการวิเคราะห์ SWOT ไว้ 4 เรื่องใหญ่คือ ความเฉพาะเจาะจงของตลาดผลิตภัณฑ์ชุมชน ความเฉพาะเจาะจงของกลุ่มลูกค้า นโยบายราคาในตลาดที่เกี่ยวข้อง และการสื่อสารทางการตลาดสำหรับลูกค้าที่แตกต่างกัน (ธีระภักธา เอกผาชัยสวัสดิ์, 2554) ทั้งนี้ความสำเร็จของการนำการวิเคราะห์ SWOT เข้ามาใช้ในการกำหนดกลยุทธ์การพัฒนาชุมชนนั้นต้องอาศัยการมีส่วนร่วม ซึ่งทำให้สมาชิกทราบทิศทางและแผนงานของชุมชน เกิดความเป็นเจ้าของหรือพันธสัญญาซึ่งจะเป็นประโยชน์สำหรับการนำกลยุทธ์ไปสู่การปฏิบัติ นอกจากนี้ยังจำเป็นต้องอาศัยเวทีหรือ

กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อทำให้เกิดการร่วมกันคิด ร่วมเสนอ อภิปรายโดยใช้ข้อมูล เหตุผล และการตัดสินใจที่รอบคอบ

2.2 ชุมชนเข้มแข็ง

ความหมายและคุณลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง และปัจจัยที่นำไปสู่การพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็ง มีดังนี้

2.2.1 ความหมายของชุมชนเข้มแข็ง

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม (2548) กล่าวว่า ชุมชนเข้มแข็ง คือ การที่ชุมชนสามารถจัดการสิ่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการจัดการความรู้ องค์การชุมชน ระบบความสัมพันธ์ กิจกรรมหรือการจัดการทรัพยากรชุมชน เป็นต้น โดยเป็นการจัดการเพื่อให้เกิดความรู้ ความดี ความสามารถ ความสามัคคี และความสำนึก ในขณะที่ยังคงยึดมั่นในคุณค่าของชุมชนท้องถิ่นที่เข้มแข็ง เนื่องจากชุมชนท้องถิ่นเป็นหน่วยย่อยที่เป็นรากฐานที่แท้จริงของประเทศ ชุมชนที่เข้มแข็งหมายถึง ความสามารถของครอบครัวและกลุ่มของประชาชนในชุมชนท้องถิ่นที่ร่วมคิดร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหาด้วยตนเอง และได้มีการพัฒนาชุมชนของตนเองตามค่านิยม วิถีคิด และเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ร่วมกัน

ความหมายดังกล่าวสอดคล้องกับจิระประภา อัครบวร, บุญอนันต์ พิณนิทรพิชัย, และสมบัติ กุสุมาลี (2545) ที่ได้กล่าวไว้ว่า ชุมชนเข้มแข็งเป็นชุมชนที่สมาชิกในชุมชนมีศักยภาพในการดำรงอยู่ แก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง ครอบครัว และสังคมได้ โดยสมาชิกมีการสร้างกระบวนการร่วมกันคิด ร่วมกันทำเพื่อการพัฒนาที่เข้มแข็ง

สำหรับปาริชาติ วลัยเสถียร (2553) ได้อธิบายความเข้มแข็งของชุมชนจากฐานคิดที่ว่า “คำตอบอยู่ที่หมู่บ้านหรือชุมชน” โดยเน้นให้แต่ละชุมชนเป็นผู้กำหนดความหมายด้วยชุมชนเอง นิยามของชุมชนเข้มแข็งจึงเป็นสิ่งที่แตกต่างกันไปและมีความซับซ้อนขึ้นอยู่กับการรับรู้ ทรัพยากร ระบบความสัมพันธ์ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมในชุมชนและระหว่างชุมชน อย่างไรก็ตาม ปาริชาติ วลัยเสถียร (2553) ได้ให้ข้อสรุปเกี่ยวกับนิยามของชุมชนเข้มแข็งที่น่าสนใจไว้ว่า ชุมชนที่เข้มแข็ง หมายถึง ชุมชนที่มีความสามารถในการพึ่งตนเอง ประชาชนในชุมชนมีความมั่นคง ปลอดภัยในการดำรงชีวิต มีความรักหวงแหนชุมชน และชุมชนมีวิสัยทัศน์ที่ดี

นิยามดังกล่าวสอดคล้องกับภาภรณ์ หะวานนท์ และคณะ (2550) ที่ได้นิยามชุมชนเข้มแข็งจากจุดยืนหรือมุมมองของชุมชนเช่นกัน โดยกล่าวว่า ชุมชนที่มีความเข้มแข็ง คือ ชุมชนที่คนในชุมชนสามารถดำรงอยู่อย่างมีศักดิ์ศรี ไม่รอคอยความช่วยเหลือจากภายนอก คน

ในชุมชนมีความปลอดภัยในการดำรงชีวิต มีความรักและห่วงหาเห่นชุมชน มีวิสัยทัศน์สามารถคาดการณ์ปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคต รวมทั้งมองเห็นแนวทางการแก้ปัญหาเหล่านั้น ผู้วิจัยขอนิยามชุมชนเข้มแข็งจากมุมมองหรือฐานคิดของชุมชนเช่นเดียวกัน โดยสรุปว่า ชุมชนเข้มแข็งหมายถึง ชุมชนที่มีความสามารถในการพึ่งตนเอง ประชาชนในชุมชนมีความมั่นคง ปลอดภัยในการดำรงชีวิต มีความรักห่วงหาเห่นชุมชน และชุมชนมีวิสัยทัศน์ที่ดี

2.2.2 คุณลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง

นรินทร์ จงวุฒิเวศย์ (2550) กล่าวว่า แม้ว่าชุมชนแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกันในเชิงขอบเขตของประชากร เศรษฐกิจ และสังคม แต่สามารถประมวลได้ว่าชุมชนเข้มแข็งเป็นลักษณะของชุมชนที่มีความผาสุกปรองดองกันของสมาชิก มีความสามารถในการสืบสานวัฒนธรรมและวิถีชีวิต มองเห็นปัญหาในอนาคตและสามารถธำรงรักษาความอุดมสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อม คุณลักษณะความเข้มแข็งของชุมชนที่ว่ามาล้วนเป็นผลมาจากวิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ภูมิปัญญา ภาวะผู้นำ รูปแบบการทำมาหากิน สภาพแวดล้อม และกระบวนการในสังคมซึ่งเป็นสิ่งที่เกี่ยวพันและเกื้อกูล

คุณลักษณะของชุมชนเข้มแข็งดังกล่าวสอดคล้องกับผลงานวิจัยของนภาพรณ์ หะวานนท์ และคณะ (2550) ที่แสดงให้เห็นองค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็ง 4 ประการ ได้แก่

1) ความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชน ซึ่งหมายถึงการที่ชุมชนมีอิสระที่จะกำหนดทางเลือกในการจัดการกับปัญหาและดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน โดยไม่หวังพึ่งพิงภายนอก มีอำนาจในการต่อรองและสามารถระดมทุนเพื่อนำประโยชน์มาใช้ต่อชุมชน

2) ความมั่นคงปลอดภัยของชุมชน คือสภาวะการณ์ที่คนในชุมชนมีความมั่นคงปลอดภัยในการดำรงชีวิตอยู่ในชุมชน ทั้งในแง่ของสังคม การประกอบอาชีพ ทรัพย์สิน และสิ่งแวดล้อม โดยสามารถพิจารณาได้จากระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีความใกล้ชิดกัน รู้จักมักคุ้นและไว้วางใจกัน รวมทั้งการที่ชุมชนได้สร้างระบบสวัสดิการของชุมชนขึ้นมา ทำให้ชุมชนมีหลักประกันในการบริโภค อันเป็นระบบความช่วยเหลือเกื้อกูลขั้นพื้นฐานที่ทำให้เกิดความมั่นคงในการดำรงชีวิต นอกจากนี้ยังสามารถพิจารณาความมั่นคงปลอดภัยของชุมชนได้จากอาชญากรรม อุบัติเหตุ และความปลอดภัยของสมบัติสาธารณะด้วย

3) การมีวิสัยทัศน์ของชุมชน คือการที่ชุมชนมีความเข้าใจในสภาวะการณ์ทั่วไปของชุมชนทั้งจุดอ่อน จุดแข็งสามารถประเมินได้ว่าปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่มีความเชื่อมโยงกับเงื่อนไขหรือปัจจัยอย่างไร ทำให้สามารถมองไปในอนาคตได้ว่า ต้องการให้ชุมชนเป็นอย่างไรบ้าง ซึ่งจะเป็นแนวทางในการกำหนดเป้าหมายและทิศทางในอนาคต และนำไปสู่ยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมเพื่อบรรลุเป้าหมายที่ได้ตั้งไว้

4) ความรักและห่วงหาพันชุมชน คือการที่คนในชุมชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน รวมทั้งมีความภาคภูมิใจและตระหนักในศักดิ์ศรีของชุมชน มีการสืบสานภูมิปัญญาของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้ คุณลักษณะสำคัญทั้ง 4 ประการยังมีความสอดคล้องกับผลงานของดำรงศักดิ์ แก้วเพ็ง (2556) ที่ได้แสดงให้เห็นคุณลักษณะของชุมชนเข้มแข็งใน 4 ประการ ได้แก่

1) เป็นชุมชนเรียนรู้ (community learning) เป็นลักษณะที่สมาชิกในชุมชนช่วยกันเรียนรู้ คนในชุมชนตื่นตัวตลอดเวลา รู้ข่าวสารด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของประเทศ รวมทั้งเพิ่มพูนความรู้บางด้านที่จำเป็น เช่น ด้านการอาชีพ ด้านการเมืองการปกครองให้กับชุมชนอย่างครอบคลุม เป็นต้น การเรียนรู้ของชุมชนนั้นมุ่งเน้นการปฏิบัติ เป็นการเรียนรู้จากการลงมือทำและร่วมกันหลายคนหรือเป็นกลุ่ม มีประโยชน์กับชุมชนทั้งในแง่ของการแก้ปัญหาต่างๆ หรือการพัฒนาชุมชนให้เจริญก้าวหน้า

2) ชุมชนที่รู้จักจัดการตนเอง (community management) โดยการจัดการประกอบด้วยกิจกรรมของการวางแผน โดยชุมชนต้องการโครงการหรือแผนชุมชนที่ต้องระบุว่าชุมชนทำอะไร ใครจะทำ ทำที่ไหน ทำเมื่อไหร่ และทำอย่างไร จากนั้นเป็นการจัดกระบวนการซึ่งเป็นการเตรียมการเพื่อดำเนินการตามแผน มีการเตรียมคน เตรียมวัสดุ และงบประมาณ รวมทั้งการฝึกทักษะที่จำเป็นและนัดหมายการลงมือทำไว้อย่างเรียบร้อยแล้วจึงลงมือดำเนินการตามแผน คือ การเอาแผนหรือโครงการมาวางแผนแล้วปฏิบัติตามขั้นตอนจนกว่าจะเสร็จงาน

สิ่งที่ต้องดำเนินการควบคู่กันไปคือ การกำกับงาน เพื่อให้แน่ใจว่างานเริ่มและดำเนินการตามเป้าหมายหรือไม่ มีปัญหาอุปสรรคตรงไหน อย่างไรหรือไม่ และสุดท้ายคือการประเมิน โดยควรมีการประเมินผลว่างานที่ได้ดำเนินการประสบความสำเร็จตามแผนที่ได้วางไว้หรือไม่ สรุปปัญหาและแนวทางทั่วไปรวมทั้งบทเรียนที่ได้จากการทำงานโครงการ มีข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์จากผลสำเร็จร่วมกัน

3) ชุมชนที่มีจิตวิญญาณ (spirituality) ซึ่งสะท้อนได้จากการที่สมาชิกมีความผูกพันกับชุมชน เสียสละทำงานเพื่อส่วนรวม มีความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน ห่วงหาพัน มีสิ่งที่สมาชิกยึดเหนี่ยวร่วมกัน สิ่งเหล่านี้ทำให้ชุมชนมีชีวิตจิตใจเหมือนสิ่งมีชีวิต พร้อมทั้งจะเจริญเติบโตหรือเสื่อมสลายตามสภาพร่างกายหรือสิ่งแวดล้อม

4) ชุมชนที่มีสันติภาพ (peaceful) ผู้คนในชุมชนมีความสุข มีความสามัคคีปรองดองกัน มีการทำงานเพื่อส่วนรวม ความมีประสิทธิภาพประสิทธิผลในการทำงานของชุมชน มีพลังในการำงาน มีความสามารถในการแก้ปัญหาความขัดแย้งที่อาจมีให้ลุกล้างไปได้ รวมทั้งสามารถป้องกันอันตรายจากภายนอก

โกวิทย์ พวงงาม (2556) กล่าวว่า ในปัจจุบันกระแสการส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนและการพัฒนาให้ชุมชนสามารถจัดการตนเองนั้นได้รับความสนใจเป็นอย่างมากบทเรียนและ

ประสบการณ์ที่ได้จากการศึกษาเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็งนั้นทำให้สามารถสรุปให้เห็นถึงคุณลักษณะของชุมชนเข้มแข็งได้ใน 10 ประการ ได้แก่

1) มีกระบวนการเรียนรู้กันของคนในชุมชน (learning process) โดยเฉพาะใน ส่วนของผู้นำชุมชนและสมาชิกที่เป็นแกนนำ ซึ่งต้องมีการพัฒนาศักยภาพของตนเอง เป็นชุมชนที่มีผู้นำความคิด เป็นแบบอย่างของการเสียสละ ขยันหมั่นเพียร อดทน มีวินัยในตัวเอง และสามารถทำงานร่วมกับคนอื่นได้

2) ชุมชนแห่งการเรียนรู้ (community learning) ชุมชนที่เข้มแข็งควรมีการแสวงหาความรู้ได้ด้วยวิธีการที่หลากหลาย เช่น การเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้เป็นกลุ่ม การเรียนรู้ข่าวสารต่างๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และชุมชน เป็นต้น การเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้จะทำให้ชุมชนมีความรู้ แลกเปลี่ยนความรู้กัน ซึ่งทำให้เกิดประโยชน์ในแง่ของการนำความรู้ที่ได้ไปใช้ในการตัดสินใจต่างๆ ของชุมชน การเรียนรู้จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาชุมชนนั่นเอง

3) ชุมชนต้องผู้นำที่มีภาวะผู้นำชุมชน (community leadership) โดยเป็นผู้ที่ประสานความคิดของสมาชิก ให้โอกาสสมาชิกได้แสดงความคิดเห็น พร้อมทั้งจะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ร่วมทำประโยชน์เพื่อชุมชน

4) คนในชุมชนมีจิตสำนึกชุมชน (community consciousness) โดยที่สมาชิกในชุมชนนั้นสำนึกว่าตนเองเป็นเจ้าของชุมชนมีความตั้งใจที่จะเข้าร่วมรับผิดชอบปัญหาต่างๆ กับบุคคลอื่นอย่างเท่าเทียมและเป็นมิตร ยอมรับในศักยภาพซึ่งกันและกัน และยอมรับในความแตกต่างของสมาชิก มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

5) ชุมชนต้องมีสมาชิกที่มีความจงรักภักดีต่อชุมชน (community spirituality) สมาชิกชุมชนเป็นผู้ที่เสียสละทำงานเพื่อชุมชน ห่วงแทนชุมชน มีสิ่งยึดเหนี่ยวร่วมกัน เช่น วัด เจริญญาติ หรือความสัมพันธ์ทางสังคมแบบต่างๆ เป็นต้น ความจงรักภักดีนี้เป็นเหมือนกับจิตวิญญาณชุมชนที่ทำให้เกิดความเป็นสุข เกิดพลังที่จะทำให้สมาชิกในชุมชนเป็นสุข

6) เป็นชุมชนที่มีองค์กรชุมชนเข้มแข็ง (strengthens community organization) คือ ประชาชนรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่นด้วยจิตสำนึกชุมชน ร่วมผนึกกำลังแก้ไขปัญหาชุมชน ซึ่งเป็นผลมาจากการเรียนรู้ร่วมกันมีใช้ต่างคนต่างทำ

7) เป็นชุมชนที่มีการจัดการชุมชนที่ดี (community management) คือ สมาชิกของชุมชนมีความสามารถในการจัดการตนเองและชุมชนได้ โดยเฉพาะการวางแผนแม่บทชุมชน จัดกระบวนการชุมชนที่มีลักษณะของเวทีประชาคม และมีการดำเนินงานที่เชื่อมประสานกับองค์กรท้องถิ่น รวมทั้งการประเมินผลการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นด้วยตนเองได้

8) เป็นชุมชนที่มีเครือข่าย (community networks) โดยมีกระบวนการเชื่อมโยงสมาชิกในกลุ่มและองค์กรชุมชนต่างๆ เข้าด้วยกัน ด้วยระบบการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ และ

ด้วยการประชาสัมพันธ์ที่สมานฉันท์ ทำให้เกิดการรวมสมาชิกกับองค์กรชุมชนต่าง ๆ ให้มีพลังเข้มแข็ง

9) เป็นชุมชนพึ่งตนเองได้ (self-help management) สมาชิกและองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนมีความเข้มแข็งพอที่จะช่วยเหลือหรือพึ่งพิงตนเองทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สังคมและวัฒนธรรม ทั้งในยามปกติและภาวะวิกฤตต่างๆ

10) เป็นชุมชนที่มีความสงบสุขหรือเป็นปึกแผ่น (solidarity) มีการพัฒนาคนให้มีคุณภาพ โดยเฉพาะการทำให้ชุมชนท้องถิ่นมีพลังควบคู่ไปกับคุณธรรมและมีความสุขเกิดขึ้นในชุมชน

จากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้น จะเห็นว่าแม้นักวิชาการต่างสะท้อนให้เห็นถึงคุณลักษณะของชุมชนเข้มแข็งไว้แตกต่างกันบ้างในรายละเอียด แต่เมื่อพิจารณาที่เนื้อหาสำคัญนั้นพบว่าคุณลักษณะของชุมชนเข้มแข็งมีความสอดคล้องกันในการทำงาน ดังที่ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ให้เห็นโดยยึดผลงานของนภาพร หะวานนท์ และคณะ (2550) ซึ่งมีความครอบคลุมมาเป็นพื้นฐานในสังเคราะห์ ดังตาราง 2.1

ตาราง 2.1 คุณลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง

คุณลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง	นภาพร หะวานนท์ และคณะ (2550)	นรินทร์ จงวุฒิเวศย์ (2550)	โกวิท พวงงาม (2556)	ดำรงศักดิ์ แก้วเพ็ง (2556)
ความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชน	✓	✓	✓	✓
ความมั่นคงปลอดภัยของชุมชน	✓	✓		✓
การมีวิสัยทัศน์ของชุมชน	✓	✓	✓	✓
ความรักและห่วงแหนชุมชน	✓	✓	✓	✓

2.2.3 ปัจจัยของการพัฒนาสู่ชุมชนเข้มแข็ง

จากการสังเคราะห์ผลงานของนักวิชาการดังแสดงในตาราง 2.2 สามารถสรุปได้ว่าปัจจัยของการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งที่สำคัญมี 5 ประการ ได้แก่

- 1) การเรียนรู้เพื่อชีวิต
- 2) ความสัมพันธ์เชิงสังคมที่แน่นแฟ้น

- 3) เครือข่ายชุมชน
- 4) ผู้นำตามธรรมชาติ
- 5) เศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง

ตาราง 2.2 ปัจจัยของการพัฒนาสู่ชุมชนเข้มแข็ง

ปัจจัย/เงื่อนไข	วรรณกรรม กาญจนะ สุวรรณ (2553)	อมรวิรัช นาคทรพร และคณะ (2551)	นภาพรณ ะวานนท์ และคณะ (2550)	บุญภาค ดีกุล (2543)	ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2542)	อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540)
การเรียนรู้เพื่อชีวิต	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ความสัมพันธ์เชิงสังคมที่แน่นแฟ้น	✓	✓	✓	✓	✓	✓
เครือข่ายชุมชน	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ผู้นำตามธรรมชาติ	✓	✓	✓	✓	✓	✓
เศรษฐกิจพึ่งตนเอง	✓	✓	✓	✓	✓	✓

1) การเรียนรู้เพื่อชีวิต

ความเข้มแข็งของชุมชนเกิดขึ้นจากปัจจัยด้านการเรียนรู้เพื่อชีวิต ซึ่งเป็นลักษณะที่ชุมชนได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันของคนในชุมชนมีการนำความรู้ทั้งเก่าและใหม่มาหลอมรวมให้เกิดระบบความรู้ใหม่ที่สามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนในยุคใหม่ได้เป็นอย่างดี มีการเชื่อมโยงการเรียนรู้กับเครือข่ายองค์กรหรือหน่วยงานภายนอก (อมรวิรัช นาคทรพร และคณะ, 2551; นภาพรณ ะวานนท์ และคณะ, 2550; ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2542)

การเรียนรู้เพื่อชีวิตของคนในชุมชนเกิดขึ้นตลอดเวลาและในทุกระดับทั้งในระดับตนเอง ระดับครอบครัว และยังเป็นการเรียนรู้ร่วมกันกับสภาพแวดล้อมอื่นของชุมชน เช่น วัด สถานประกอบการ เป็นต้น (อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์, 2540; บุญภาค ดีกุล, 2543) การเรียนรู้เพื่อชีวิตของคนในชุมชนสังเกตได้จากกิจกรรมการจัดการต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนซึ่งได้มีการแลกเปลี่ยนความรู้กันของคนในชุมชนที่สามารถนำไปสู่การปฏิบัติจริง การเรียนรู้เพื่อชีวิตยังครอบคลุมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งในด้านความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือการสืบสานภูมิปัญญาดั้งเดิม ซึ่งสังเกตได้จากสมาชิกในชุมชนและเยาวชนได้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้และอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมภูมิปัญญา ทำให้ชุมชนสามารถนำความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นมาปรับใช้เพื่อประโยชน์ในการยังชีพ และยังเป็นการเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกด้วย (วรรณธรรม กาญจนะสุวรรณ, 2553)

2) ความสัมพันธ์เชิงสังคมที่แน่นแฟ้น

ความสัมพันธ์เชิงสังคมที่แน่นแฟ้นสะท้อนออกมาให้เห็นจากความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันของคนในชุมชนโดยผ่านระบบครอบครัว เครือญาติ เพื่อนฝูง ซึ่งมีกฎเกณฑ์หรือแบบแผนการดำเนินชีวิตร่วมกันความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดของคนในชุมชนนี้ทำให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน คนในชุมชนมีความรักใคร่เอื้ออาทร ทำให้เกิดพลังที่จะสามารถจัดการกับปัญหาต่างๆ ของชุมชนได้อย่างดี (อมรวิรัช นาคทรพร และคณะ, 2551; อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์, 2540; บุญภาค ตีวกุล, 2543) ความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นของคนในชุมชนสามารถพิจารณาได้จากการดำเนินงานของชุมชนเพื่อส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างสมาชิก ซึ่งสังเกตได้จากกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ประเพณี การจัดสรรทรัพยากร การส่งเสริมทางการศึกษา และการจัดสวัสดิการชุมชน โดยมุ่งเน้นการยอมรับของสมาชิกในชุมชน (วรรณธรรม กาญจนะสุวรรณ, 2553) นำไปสู่การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนที่สะท้อนออกมาให้เห็นในแง่ของความมั่นคงในการผลิต การมีอำนาจอิสระในการจัดการกับปัญหาต่างๆ ของชุมชน การดำรงรักษาแบบแผน ความคิด คุณค่า และจิตสำนึกที่ดั้งเดิม มีจิตสำนึกสาธารณะ และให้ความสำคัญกับประโยชน์ส่วนรวม (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2542)

3) เครือข่ายชุมชน

ระบบความสัมพันธ์ในลักษณะของเครือข่ายชุมชน ทั้งเครือข่ายระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน ชุมชนกับชุมชน ชุมชนกับรัฐ และชุมชนกับเอกชนมีความสำคัญต่อความเข้มแข็งของชุมชนเป็นอย่างมาก เครือข่ายที่เชื่อมโยงกันจะเกื้อกูลส่งเสริมประชาสังคม ทำให้องค์กรชุมชนแข็งแรง นำมาซึ่งความเข้มแข็งของชุมชน (นภาพรณ หะวานนท์ และคณะ, 2550; บุญภาค ตีวกุล, 2543; ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2542) เครือข่ายชุมชนเป็นลักษณะของการที่สมาชิกในชุมชนได้มีการจัดตั้งเครือข่ายกิจกรรมของชุมชนที่เป็นความต้องการหรือความสนใจร่วมกันเพื่อพัฒนาชุมชน สังเกตได้จากการที่เครือข่ายชุมชนนั้นได้มีการติดต่อสัมพันธ์กันอย่างสม่ำเสมอ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์ร่วมกันระหว่างเครือข่ายสมาชิกได้ร่วมกันคิด ร่วมกันตัดสินใจ และประเมินผลความสำเร็จของการพัฒนาร่วมกัน (วรรณธรรม กาญจนะสุวรรณ, 2553; อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์, 2540)

4) ผู้นำตามธรรมชาติ

ผู้นำตามธรรมชาติจะทำงานในรูปของการปรึกษาหารือและแสวงหาความร่วมมือในการแก้ปัญหาของชุมชน ผู้นำตามธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนมีความรู้ ความสามารถที่แตกต่างกัน แต่ล้วนมีคุณสมบัติพื้นฐานตามค่านิยมร่วมของชุมชนในแบบเดียวกัน คุณสมบัติพื้นฐานที่ว่า ได้แก่ ความมีคุณธรรม การต่อสู้เพื่อชุมชน และเป็นผู้รู้หรือผู้อาวุโสในชุมชน (อม

รวิชช์ นาครทรรพ และคณะ, 2551; บุญนาค ตีวกุล, 2543; อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์, 2540) คุณลักษณะพื้นฐานของผู้นำที่สอดคล้องกับผลงานวิจัยของ วรณธรรม กาญจนสุวรรณ (2553) ที่ได้แสดงให้เห็นว่า ผู้นำที่ส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็งมีคุณลักษณะ 3 ประการ ได้แก่ 1) มีความรู้ความสามารถ 2) มีคุณธรรมจริยธรรม และ 3) เป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับและสนับสนุนจากสมาชิกในชุมชน

ความรู้ของผู้นำที่สำคัญ ได้แก่ ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ความรู้ด้านสมุนไพร ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรม และการประกอบอาชีพต่างๆ เป็นต้น (อมรวิชช์ นาครทรรพ และคณะ, 2551) การเป็นผู้นำที่จะช่วยสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนได้ดีนั้นจะต้องเป็นผู้ที่เสียสละเวลา และนำความรู้ที่มีนั้นมาคิดมาสรรสร้างในการทำกิจกรรมต่างๆ ให้กับชุมชน ผู้นำที่มีคุณธรรมจริยธรรม และเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับและสนับสนุนจากสมาชิกมักเป็นลักษณะที่บ่งถึงผู้นำที่มีบารมี โดยเฉพาะในกลุ่มของผู้นำด้านศาสนาหรือทางจิตวิญญาณของชุมชน ซึ่งทำให้คนในชุมชนเกิดความเลื่อมใสศรัทธา และพร้อมที่จะมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ อย่างเต็มใจ

แนวคิดผู้นำตามธรรมชาติดังกล่าวนี้สอดคล้องกับผลงานการดำเนินงานพัฒนาศักยภาพบุคลากรเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืนและบูรณาการของสำนักพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนและการกระจายรายได้ (สศค.) ซึ่งได้แสดงให้เห็นว่า ผู้นำชุมชนที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ และชาวบ้านให้การยอมรับนับถือ เป็นศูนย์รวมของชุมชนสามารถลดข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากความคิดเห็นที่หลากหลายและนำพาชุมชนไปสู่แนวทางพัฒนาที่สอดคล้องและเหมาะสม ผู้นำยังต้องเป็นผู้ที่ใจกว้าง คิดอย่างรอบคอบและยอมรับข้อเสนอของสมาชิกในชุมชนมาปรับใช้เพื่อการพัฒนาาร่วมกัน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2548) ในการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งต้องอาศัยกระบวนการเสริมสร้างพัฒนาผู้นำในคนแต่ละรุ่นของชุมชนอย่างต่อเนื่อง (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2542)

5) เศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง

เศรษฐกิจชุมชนเป็นกิจกรรมที่บุคคลหรือองค์กรชุมชนเข้ามามีส่วนช่วยกันดำเนินการ โดยอาจมีการประสานกับหน่วยงานภายนอก มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและเทคโนโลยีที่เหมาะสมช่วยเหลือการผลิต การตลาด ทุน และการจัดการร่วมกันในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร การบริการ การท่องเที่ยว และการพัฒนาส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อมุ่งให้เกิดรายได้ส่งผลดีต่อคน ครอบครัว และชุมชน (กรมการพัฒนาชุมชน, 2542) ในการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งต้องอาศัยเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง (นภาพรณัฏ หารานนท์ และคณะ, 2550; บุญนาค ตีวกุล, 2543; ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2542; อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์, 2540) ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ ได้แก่

(1) การผลิต เป็นการผลิตที่มุ่งตอบสนองความต้องการของตนเองเป็นหลัก เน้นปัจจัยการผลิตในชุมชนและอาศัยธรรมชาติเป็นตัวกำหนด เช่น การผลิตและเก็บเกี่ยวตามฤดูกาล

(2) การบริโภค ที่มุ่งเน้นการบริโภคสิ่งที่เหมาะสมได้ตามธรรมชาติในท้องถิ่น เน้นการแลกเปลี่ยนสิ่งของกันของคนในชุมชนมากกว่าการซื้อขายโดยอาศัยเงินเป็นสื่อกลาง

(3) การสะสมและกระจายส่วนเกิน ซึ่งเป็นลักษณะของการผลิตเพื่อยังชีพโดยเน้นการพออยู่พอกิน ไม่ทำลายธรรมชาติ และมีการกระจายส่วนเกินจากการบริโภคสู่ญาติมิตรและคนในชุมชน ในรูปของการแบ่งปัน การทำบุญ และการจ่ายภาษี เป็นต้น

ความเข้มแข็งของเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองพิจารณาได้จากกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในชุมชน การที่สมาชิกในชุมชนมีการพัฒนาระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพาตนเอง มีความเป็นอยู่อย่างพอกิน พอใช้ และพอเพียง รวมทั้งสามารถการระดมทรัพยากรทั้งภายในและภายนอกมาใช้เพื่อการพัฒนาบนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง (วรรณธรรม กาญจนะสุวรรณ, 2553; ชาดิชา ย ฌ เชียงใหม่, 2542)

2.3 การพัฒนาสู่ชุมชนยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืนเกิดขึ้นจากความไม่สมดุลกันของการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้เกิดช่องว่างและความไม่เสมอภาคของคนทั้งในแง่ของรายได้และการบริโภคกับการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม การพัฒนาที่ยั่งยืนคงมีจุดเน้นสำคัญตรงที่การสร้างความสัมพันธ์กันระหว่างการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยไม่เบียดบังโอกาสของคนรุ่นหลัง และควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่มาจากความสมดุลในระดับชุมชน (อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2548)

2.3.1 การพัฒนาชุมชนภายใต้แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

การทำความเข้าใจความหมายของการพัฒนาชุมชนยั่งยืนนั้นสามารถพิจารณาได้จากความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) (พระมหาสุทิตย์อาภากรโร (อบอุณ) และ เขมณัฐ อินทรสุวรรณ, 2553) โดยพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2556) ได้กล่าวไว้ว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาที่สนองความต้องการของประชาชนในปัจจุบัน โดยไม่ต้องทำลายทรัพยากรซึ่งเป็นที่ต้องการในอนาคต ความหมายดังกล่าวนี้สอดคล้องกับคณะกรรมการมารีการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UN Commission on Environment and Development) ที่ได้นิยามว่า การพัฒนาแบบยั่งยืน คือ การพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการที่จำเป็นของปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องใช้ความสามารถที่สูงมากยิ่งขึ้นในการตอบสนองความจำเป็นของพวกเขาเอง เพราะทรัพยากรธรรมชาติหายากขึ้น (นิ

รันดร์ จงวุฒิเวศย์, 2550) และสอดคล้องกับที่อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2548) ได้กล่าวไว้ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นแนวคิดและแนวทางในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนและชุมชนให้ดีขึ้น โดยไม่เอนเอียงไปทางวัตถุนิยมจนล้มการพิจารณาและอนุรักษ์สภาพแวดล้อมและธรรมชาติการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงครอบคลุมการพัฒนาความยั่งยืนของเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และสังคมควบคู่ไปด้วยกัน (Ciegis, Ramanauskiene, & Martinkus, 2009)

ดังนั้นหากได้นำความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนข้างต้นมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนจะสามารถกล่าวได้ว่า การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อชุมชนได้มีการใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาดเท่าที่จำเป็น นำทรัพยากรมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการตอบสนองความต้องการของชุมชนโดยไม่ไปเบียดบังหรือทำลาย ความหมายดังกล่าวนี้สอดคล้องกับที่ Zhen, Routray, Zoebisch, Chen, Xie, & Cheng (2005) ได้กล่าวว่า การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน คือ การพัฒนาที่ยังคงความสมบูรณ์ทางระบบนิเวศวิทยาการอยู่รอดทางเศรษฐกิจ และการยอมรับทางสังคมเป็นการพัฒนาชุมชนทั้งในด้านระบบเศรษฐกิจ สังคม ควบคู่กันไปโดยไม่เบียดบังคุณภาพของสิ่งแวดล้อม

ในอีกมุมมองหนึ่ง ญัฐวิธร์เผ่าภู (2554) ได้สรุปว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การพัฒนาที่มุ่งเน้นการพัฒนาคนเป็นศูนย์กลางและทำให้ชุมชนที่ยั่งยืนโดยพัฒนาสิ่งแวดล้อมควบคู่กับเศรษฐกิจร่วมกับการพัฒนาสังคมเชิงวัฒนธรรม เช่นเดียวกับที่ อมรวิรัช นาคทรพร และคณะ (2551) ได้กล่าวไว้ว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นวิธีการทำงานที่ส่งเสริม สนับสนุนให้ประชาชนมีความสามารถในการพัฒนาชุมชนของตนเอง โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า “คนเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่ามากที่สุด” นิยามดังกล่าวนี้จึงสอดคล้องกับพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ที่ได้ทรงแนะนำในเรื่อง “การระเบิดจากข้างใน” โดยเน้นการสร้างฐานรากให้มั่นคงตั้งแต่ระดับบุคคล ครัวเรือน หมู่บ้าน และชุมชน มีโอกาสเตรียมตัวและพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาได้ จากนั้นจึงเป็นการนำกระบวนการจากสังคมภายนอกเข้าไปพัฒนาคนในชุมชนเป็นลำดับต่อไป (พระมหาสุทิตย์อาภากรโร (อบอุ่น) และเชมณัฐ อินทรสุวรรณ, 2553) ตามความหมายดังกล่าวจึงกล่าวได้ว่า การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนเริ่มต้นจากการพัฒนาของสมาชิกในชุมชนเป็นสำคัญ

ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า การพัฒนาสู่ชุมชนที่ยั่งยืน คือ การพัฒนาที่มุ่งเน้นการสร้าง ความสมดุลกันระหว่างการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และสังคม โดยมีจุดเริ่มต้นอยู่ที่การพัฒนาคนในชุมชนซึ่งเป็นฐานรากของความยั่งยืน

2.3.2 ปัจจัยที่นำไปสู่การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน

พระมหาสุทิตย์อาภากรโร (อบอุ่น) และเชมณัฐ อินทรสุวรรณ (2553) ได้ให้ข้อเสนอที่ น่าสนใจเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนไว้ว่า หัวใจสำคัญของการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน คือ การใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งต้องให้ความสำคัญกับความสมดุลทางด้านเศรษฐกิจและ

นิเวศวิทยา และการให้ความสำคัญกับความเสมอภาค ซึ่งหมายถึงความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันระหว่างคน กลุ่มคนเรียกรวมปัจจัยที่นำไปสู่การพัฒนาชุมชนยั่งยืนนี้ว่า 3 E's (Economy, Ecology and Equity) หากได้มีการจัดการหรือการเปลี่ยนแปลงที่เหมาะสมในปัจจัยทั้งสามประการดังกล่าวนี้จะส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและความเจริญเติบโตได้ในระยะยาว เงื่อนไขหรือปัจจัยของการนำไปสู่การพัฒนาชุมชนยั่งยืนดังกล่าวนี้คล้ายคลึงกับ Srinivas (2003) ที่ได้เสนอไว้ว่าความยั่งยืนของชุมชนเกิดขึ้นจากปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ปัจจัยด้านระบบนิเวศวิทยา ปัจจัยด้านความเสมอภาค และการพัฒนาคนในชุมชน

ความยั่งยืนในแง่ของปัจจัยเศรษฐกิจคือ การมุ่งเน้นการพัฒนาชุมชนที่ให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจที่อยู่ร่วมกับธรรมชาติ โดยการให้ความสำคัญกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจในเชิงการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการปรับปรุงการบริหารจัดการและการปรับเปลี่ยนรูปแบบในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ผลงานวิจัยของนพวรรณ บุญธรรม, สุรพล ดำรงกิตติกุล และไกรสิทธิ์ พิธิษฐ์กุล (2559) เรื่องการพัฒนาระบบและกลไกการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรและอุปโภคของชุมชนรอบพื้นที่โรงไฟฟ้าแม่เมาะ พบว่าแนวทางที่ทำให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรและการอุปโภคที่ยั่งยืนนั้นจำเป็นต้องสร้างความเข้าใจร่วมและความตระหนักถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนของคนในพื้นที่ รวมทั้งควรได้มีการจัดตั้งคณะทำงานบริหารจัดการทรัพยากรน้ำระดับตำบลและระดับชุมชน ควรได้มีการยกย่องข้อบัญญัติการบริหารจัดการน้ำระดับตำบล การสำรวจและจัดทำแผนที่แหล่งน้ำพร้อมพิกัด และการบริหารจัดการน้ำระดับไร่นา ผลการวิจัยดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นถึงการปรับปรุงการบริหารจัดการที่ต้องมีการปรับเปลี่ยนร่วมกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ

ในส่วนของความยั่งยืนจากปัจจัยด้านระบบนิเวศวิทยานั้นเป็นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับระบบและกระบวนการตามธรรมชาติเพื่อส่งเสริมทิศทางการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่เหมาะสมการพัฒนาชุมชนยั่งยืน ตามแนวความคิดนี้จึงควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาให้ชุมชนมีระบบที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ ให้คนได้พัฒนาตนเองอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมได้โดยไม่เบียดบังธรรมชาติ (ปัญญา เทพสิงห์ และชงพล พรหมสาขา ณ สกลนคร, 2556) ดังเช่นหมู่บ้านทาป่าเปา จังหวัดลำพูน ที่ได้อาศัยความสมบูรณ์ของระบบนิเวศจากผืนป่าธรรมชาติร่วมกับกลไกของการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนเพื่อประโยชน์ในการส่งเสริมเศรษฐกิจของชุมชนในด้านต่างๆ เช่น ประโยชน์ในการนำไปสร้างเครื่องมือทางการเกษตร ประโยชน์ในการเลี้ยงสัตว์ และประโยชน์ในการอุปโภคบริโภค เป็นต้น (จักรพงษ์ พวงงามชื่น, สวิชญาสุภอดุมฤกษ์, และนคเรศ รังควัต, 2556) สอดคล้องกับผลงานวิจัยของสุภาพพร มากแจ้ง และพรสิริ กองนวล (2550) ที่ได้ทำการศึกษาชุมชนปากคลองบางปลากด ในงานวิจัยชื่อ การวิจัยและพัฒนาระบบการจัดการเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนเพื่อเสริมสร้างขีดความสามารถของคนในท้องถิ่นอย่างเป็นระบบและยั่งยืน: กรณีศึกษาผลิตภัณฑ์ชุมชนปากคลองบางปลากด อำเภอพระสมุทรเจดีย์

จังหวัดสมุทรปราการ งานวิจัยชิ้นนี้ได้สะท้อนบริบทของชุมชนที่สัมพันธ์กับแม่น้ำเจ้าพระยา แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของระบบนิเวศกับผลิตภัณฑ์ของชุมชน และมีการวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน ปัญหาอุปสรรค และโอกาสของเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนซึ่งทำให้ได้แนวทางในการ พัฒนาระบบการจัดการเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนทั้งในส่วนของระบบการบริหารจัดการเครือข่าย กลุ่มผู้ผลิต เครือข่ายความร่วมมือขององค์กรเพื่อการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน ทำให้เกิดการ ขับเคลื่อนเศรษฐกิจชุมชนที่เหมาะสมอย่างยั่งยืน

ในขณะที่ปัจจัยด้านความเสมอภาคจะเป็นลักษณะของการพัฒนาที่มุ่งสร้างความเป็นอยู่ ที่ดีขึ้นสำหรับสมาชิกทุกคนในชุมชน มีการให้โอกาสในการเข้าถึงการทำงาน การศึกษา การใช้ ทรัพยากรธรรมชาติ และบริการอื่นอย่างเท่าเทียมทั้งนี้ ในการพัฒนาสู่ชุมชนยั่งยืนนั้นต้องอาศัย การพัฒนาคนในชุมชนซึ่งเป็นฐานรากของความยั่งยืน ซึ่งเสรี พงศ์พิศ (2547) ได้กล่าวไว้ว่าเมื่อ คนในชุมชนได้รับการพัฒนาเขาเหล่านั้นจะกลายเป็นกำลังสำคัญในการเพิ่มขีดความสามารถใน การตัดสินใจเลือกวิถีทางดำรงชีวิตของชุมชน ทำให้เกิดความร่วมมือกันระหว่างคนที่เกี่ยวข้อง เชื่อมมั่นและซื่อสัตย์ จนนำไปสู่ความเท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร ความมั่นคงปลอดภัย ทั้งชีวิตและทรัพย์สิน รวมทั้งความยั่งยืนของทรัพยากรและระบบนิเวศ

ปัจจัยที่นำไปสู่การพัฒนาชุมชนยั่งยืนตามข้อเสนอของพระมหาสุทิตยอาภากร (อบอุ่น) และ เขมณัฏฐ์ อินทรสุวรรณ (2553) และ Srinivas (2003) สอดคล้องกับผลงานวิจัย ของณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และพิทยา ว่องกุล (2550) ที่แสดงให้เห็นว่าหลักการของการพัฒนา ชุมชนแบบองค์รวมที่ยั่งยืน คือ การเคารพในหลักการและเป้าหมายของการอยู่ร่วมกัน แบ่งปัน พึ่งพิงกันภายในชุมชนอย่างเสมอภาค เคารพหลักการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนกับสิ่งแวดล้อม หรือระบบนิเวศในชุมชน อย่างไรก็ตาม Srinivas (2003) ยังมองว่าการพัฒนาสู่ชุมชนยั่งยืนยัง ขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านการศึกษา ซึ่งมุ่งเน้นการฝึกอบรมและการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยให้ ความสำคัญกับข้อมูลข่าวสารที่เพียงพอ รวมทั้งการให้การศึกษาแก่เยาวชนเพื่อเสริมสร้าง อาชีพที่เอื้อต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาชุมชนยั่งยืนที่ให้ความสำคัญกับการฝึกอบรมและการเรียนรู้ตลอดชีวิตนี้ เป็นไปในทำนองเดียวกันกับแนวคิดการพัฒนาชุมชนในสหสวรรค์หน้า (กรมการพัฒนาชุมชน, 2555) ที่สะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงนั้นจำเป็นต้อง อาศัยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันของคนในชุมชน มีการพัฒนาผู้นำพลเมือง การพัฒนาอาสาสมัคร มุ่งเน้นการพัฒนาความเชี่ยวชาญเฉพาะของคนในชุมชนเพื่อเพิ่มขีดความสามารถของชุมชน ซึ่งจะเป็นการหล่อหลอมทุนมนุษย์อันเป็นกลไกฐานรากของการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน

ทั้งนี้ การให้ความสำคัญกับคนที่ถือเป็นฐานรากของการพัฒนาสอดคล้องกับพระ ธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2556) ที่มองว่ามนุษย์ในฐานะทรัพยากรมนุษย์ที่เป็นต้นเหตุหรือ ปัจจัยสำคัญของระบบการพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องได้รับการพัฒนาให้มีฝีมือ มีความรู้ความสามารถ และความเชี่ยวชาญและยังควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาให้คนมีความขยันอดทน รับผิดชอบ

และมีสุขภาพดี ชุมชนที่ยั่งยืนจึงเป็นลักษณะของการให้ความเคารพและรู้คุณค่าของคน โดยตระหนักว่าคนทุกคนมีความคิด มีพลัง มีศักยภาพ และจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนในการพัฒนาอยู่เสมอ (ส่วนเศรษฐกิจระหว่างประเทศ, 2547) ผลงานวิจัยของรอสคูนธ์ ชัยแก้ว (2559) ได้ทำการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อศึกษาแนวทางในการสร้างความยั่งยืนในการผลิตก๊าซชีวภาพระดับครัวเรือนและชุมชน: กรณีศึกษาอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พบว่าการที่จะทำให้เกิดความยั่งยืนได้นั้นควรได้มีการสร้างความตระหนักและสร้างจิตสำนึกให้กับประชาชนในพื้นที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมด้านพลังงานอย่างทั่วถึง ควรได้มีการอบรมเกี่ยวกับปัญหาด้านอาชีวอนามัยและความปลอดภัยของประชาชนในพื้นที่เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจและการปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง รวมทั้งควรได้ส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนในพื้นที่ได้รับประโยชน์จากการผลิตก๊าซชีวภาพ โดยมีการคณะกรรมการคอยบริหารจัดการที่เข้มแข็งและโปร่งใส ผลงานวิจัยดังกล่าวนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาคนในชุมชนเป็นฐานรากของการพัฒนาสู่ชุมชนที่ยั่งยืนนั่นเอง

2.4 กรอบแนวคิดการวิจัย

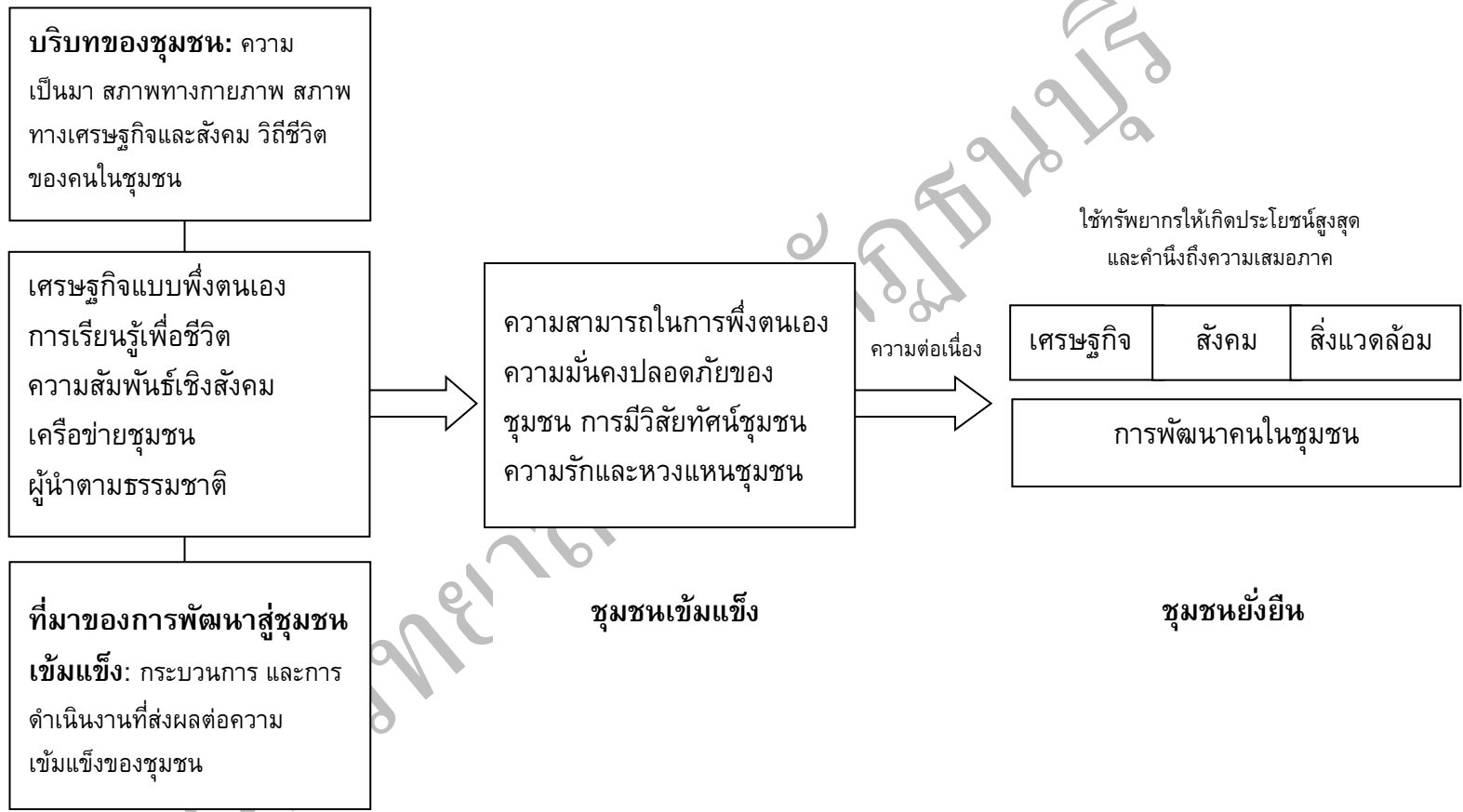
งานวิจัยมุ่งศึกษาบริบทของชุมชนซึ่งครอบคลุมความเป็นมาของชุมชน สภาพทางกายภาพของชุมชน สภาพเศรษฐกิจ และสังคมและวิถีชีวิตของคนในชุมชน เพื่อสะท้อนให้เห็นบริบทของชุมชนที่น่าจะมีอิทธิพลต่อการพัฒนาสู่ชุมชนเข้มแข็ง รวมทั้งมุ่งศึกษากระบวนการดำเนินงาน และปัจจัยแห่งความสำเร็จของการพัฒนาปัจจัยที่นำไปสู่การเป็นชุมชนเข้มแข็ง 5 ประการ ได้แก่ 1) เศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง 2) การเรียนรู้เพื่อชีวิต 3) ความสัมพันธ์เชิงสังคม 4) เครือข่ายชุมชน และ 5) ผู้นำตามธรรมชาติ

ในแง่ของการพัฒนาสู่ชุมชนที่ยั่งยืน ผู้วิจัยอาศัยแนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืน กล่าวคือ การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนควรมุ่งเน้นการพัฒนาที่ได้สร้างความสมดุลกันระหว่างการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งก่อตัวมาจากปัจจัยที่ช่วยสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยมีจุดเริ่มต้นอยู่ที่การพัฒนาคน โดยจากการทบทวนวรรณกรรมในเรื่องชุมชนที่ยั่งยืน พบว่า ในการพัฒนาสู่ชุมชนที่ยั่งยืนนั้นจำเป็นต้องอาศัยเงื่อนไขเพิ่มเติมจากการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งใน 3 ประการ ได้แก่ 1) การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนต้องให้ความสำคัญกับความเสมอภาค 2) การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนต้องให้ความสำคัญกับความต่อเนื่องของการพัฒนา และ 3) การใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด

เงื่อนไขทั้ง 3 ประการนี้จะส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็งในระยะยาว ทั้งนี้เมื่อพิจารณาปัจจัยหรือเงื่อนไขของการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนตามวรรณกรรมที่ได้ทบทวนไว้ข้างต้นประกอบกัน จะเห็นว่าการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งเป็นอย่างมาก ความแตกต่างคงอยู่ที่ว่า “ในการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนต้องให้ความสำคัญความสำคัญกับความเสมอภาค ความต่อเนื่องของการพัฒนา และการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด” ดังนั้น

การศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการ การดำเนินงาน และปัจจัยแห่งความสำเร็จของการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งที่เพิ่มเติมด้วยการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับเงื่อนไขของความเสมอภาค ความต่อเนื่องของการพัฒนา และการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุดดังกล่าวอาจนำไปใช้เป็นแนวทางการในกำหนดกลยุทธ์การพัฒนาชุมชนยั่งยืนต่อไปได้ ผู้วิจัยจึงได้นำเงื่อนไขทั้งสามประการนี้เข้ามาเป็นกรอบแนวคิดการวิจัยเพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษากลยุทธ์การพัฒนาชุมชนเข้มแข็งสู่ชุมชนยั่งยืน ดังแสดงในภาพ 2.1

มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี

ภาพ 2.1 กรอบแนวคิดการวิจัย